
POLOŽAJ SLOVENSKEGA GOVORA SKOZI PRIZMO STAVČNE FONETIKE – AKTUALIZACIJA OPISA OSNOVNIH BESEDILNOFONETIČNIH PARAMETROV

V članku smo z novimi dognanji in raziskavami dopolnili in pojasnili osnovne značilnosti slovenske stavčne fonetike. Predvsem pa osmislimo osnovne besedilnofonetične parametre in fonetiko kot vedo, ki pripomore k boljši izvedbi govorjenih besedil; kritično bomo obravnavali Toporišičeva dognanja in normativne principe slovenščine, ki so vplivali na izoblikovanje slovenskega sodobnega jezikoslovja in javnega govora.

Ključne besede: besedilna fonetika, knjižni jezik, jezikovna norma, stavčna intonacija, premor, barva glasu

1 Uvod

Če se na začetku na kratko ozremo na aktualni učni načrt za osnovne in srednje šole (Poznanovič idr. 2008, 2011), hitro ugotovimo, da je obravnave govorjenega jezika kot celote zelo malo, vse to pa se zrcali tudi v potrjenih učbenikih (gl. Tivadar 2015). Še posebej besedilnofonetični del je skoraj v celoti prepuščen osebemu občutku učitelja in tudi učenca. To je verjetno tudi posledica splošne usmeritve k t. i. naravnemu funkcioniranju jezika: »Jezik najbolj naravno funkcionira takrat, ko se njegov uporabnik ne zaveda, kaj počne. In tudi govorec funkcionira najbolj naravno takrat, kadar se ne zaveda, kaj jezik z njim počne.« (Vitez 2008: 8).¹ Premik

¹ Vitez izpostavi ostro ločitev med De Saussurejem in strukturalizmom ter njegovo idealizacijo jezika v preteklosti ter vlogo subjekta, torej posameznika in njegovim govorom ter osebnim doživljanjem jezika, ki je v ospredju danes. Pri tem je treba izpostaviti, da je De Saussure bil bolj jezikovni filozof kot fonetik, kar se pri obravnavi strukturalizma na Slovenskem pogosto pozablja, kaže pa tudi na zapostavljenost govornih analiz in fonetično-retoričnih raziskav na Slovenskem, kar se sicer v zadnjem desetletju popravlja (Tivadar 2012).

k posamezniku in realnemu gradivu je bil na prelomu tisočletja zaradi predhodne absolutne shematičnosti in uniformiranosti, pa tudi pretiranega poudarjanja knjižnosti, v slovenskem jezikoslovju nujen. Tudi aktualni šolski učni načrt je usmerjen k posamezniku in samostojnemu spoznavanju ter učenju govora. Vprašanje pa je, ali je ta usmeritev predvsem v osnovnem izobraževanju (OŠ, SŠ) res ustrezna: veliko povpraševanje po različnih retorično-pravorečnih vsebinah izven šolskega izobraževanja (Tivadar 2016) namreč kaže, da učni načrti in učbeniki ter pouk v osnovnih in srednjih šolah, še posebej slovenščine, pravorečno-govornih vsebin očitno ne podajajo dovolj obsežno, natančno, verjetno pa tudi ne primerno (pri tem je problematična predvsem nekonkretna navedba glasoslovnih vsebin, katerih obravnava se večinoma zaključuje v 1. letniku srednje šole, ko se javni, tj. zavedajoči se in analize sposobni govorec začne zares razvijati). Zaradi nujne in v javnosti pogosto celo histerizirane zavezanosti objektivnosti, ne pa k dejanskemu znanju, je nacionalno preverjanje znanja (NPZ in matura) usmerjeno v pisnost. Zato govor, to primarno jezikovno komunikacijo samo še bolj potiskata v ozadje oz. jo prepuščata osebnemu čutu učitelja in učenca (šola) in »domu«.²

2 Pravorečje – govor – in pravopis – zapis

Pogosto se izpostavlja podrejenost govornega jezika pri normiranju slovenščine (Tivadar 2003). Do neke mere je to sicer razumljivo, saj je slovenščina znana po množici narečij (Škofic Smole 2011), ki so še precej živa, čeprav se v zadnjem času zaradi migracij položaj in podoba vsaj časovno in prostorsko bližnjih narečij spreminja (Bitenc 2016), v tej smeri pa bo treba narediti še obsežnejše raziskave na več govoricah. Vendar je treba poudariti, da je npr. sosednja Hrvaška glede retorično-fonetičnih raziskav, predvsem pa zavedanja o pomenu javnega govorca na višjem nivoju, saj je znanje standardnega govora in narečna nezaznamovanost v javnosti znanstveno-strokovno dejstvo (Kišiček, Stanković, 2014: 134–135). Regionalna raznolikost in javna prisotnost narečij je sicer na Hrvaškem vsaj toliko prisotna kot na Slovenskem, če npr. izpostavimo samo zagorske *Gruntarje* z znamenitim Dudekom in dalmatinsko *Malo misto*, čemur pa sledijo tudi sodobne televizijske serije. Zaradi velike vloge zapisa pri jezikoslovnih analizah slovenskega jezika niti ni čudno, da je bila jezikoslovna znanost vse do preloma tisočletja izrazito vezana na pisni jezikovni kod oz. branje, kar se (glede na izvedene ankete maturitetne komisije pod okriljem Slavističnega društva Slovenije iz leta 2017) z izrazitim poudarjanjem literature pri pouku slovenščine udejanja še danes. Ne nazadnje tudi z esejskim in slovničnopisnim preverjanjem jezika, ki predstavlja 70 % mature (če k temu dodamo še problematičnost ocenjevanja ustnega preverjanja, ki je praviloma zelo visoko ocenjeno pri večini predmetov in se dijaki nanj manj resno

² Paradoksalno pa je hkratno usmerjanje v avtonomnost in samostojnost učitelja ter šole, ki izbirajo med različnimi gradivi in učbeniki (gl. le kratek pregled jezikovnih učbenikov v Tivadar 2015), čeprav naj bi bilo vse enotno standardizirano preko nacionalnih preverjanj znanj v osnovni in srednji šoli. Učni načrti bi morali biti bistveno bolj konkretni in podajati vsebine natančno in ne le na splošno, izvedba in učenje teh vsebin pa je potem avtonomna učiteljeva naloga.

pripravljajo, je zapostavljenost govornega dela v sodobnem šolstvu več kot očitna; o rezultatih mature gl. vsakoletna maturitetna poročila, objavljena na spletni strani www.ric.si). Ta zapostavljenost govora je posledica razvoja celotne slovenske jezikovne kulture (manj reprezentativna vloga govornje slovenščine glede na druge jezike) in sodobnih tehnologij, saj je šele v 20. stoletju s prihodom radia (in nekaj desetletij kasneje televizije) govorni jezik dobil možnost predvajanja na daljavo in tudi shranjevanja posnetkov, kar se zares razvija v 3. tisočletju s splošno digitalizacijo.

2.1 Enotnost v zapisu in raznolikost v govoru

Slovenski prostor je že od nekdaj bil usmerjen k spontanosti in vsebini, manj pa h kodificiranju govora, kar je povezano prav z veliko narečno razčlenjenostjo. Tudi Prešernova in Čopova abecedna zmaga v abecedni vojni, ko je »premagal« jezikoslovca Metelka in Kopitarja, kaže na pesniško svobodo in usmerjenost v pesem ter njene pesniške elemente. Novice so sicer potem v 2. polovici 19. stoletja postopoma uveljavile nek vseslovenski zapis z uvedbo koroško-štajerskih oblik. Govor se je v istem času oblikoval na podlagi zapisa (»govori, kot je zapisano«), vendar glede na neenotnost govora še v 20. stoletju, na kar opozarjajo mnogi strokovnjaki, lektorji za govor (Šeruga Prek-Antončič 2003), knjižna izreka in javni govor še ob prelomu tisočletja nista bila enotna. Prav tako uradnega skupnega pravorečnega priročnika ni niti danes in pravorečje še zmeraj ostaja del pravopisa. V zadnjem času pa so se zelo povečale raziskave s področja govora, ki kažejo na prebujenje v znanstvenem smislu (več v Tivadar 2012). Osnovno vprašanje, na katerega bomo morali jezikoslovci odgovoriti, je: ali je normiranje in posledično učenje govora sploh smiselno in zaželeno? Če se usmerimo v prej omenjeni naravni razvoj jezika, potem je to vprašanje odveč, saj je kodifikacija za naravni razvoj jezika nepotrebna in celo zavirajoča. In v to smer spontanosti je, kljub vsej določujočnosti in usmeritvah, zastavljen aktualni učni načrt tako za osnovne kot srednje šole (Tivadar 2015), ki otroke predvsem navaja na samoopazovanje in opazovanje svojih sošolcev, konkretnih napotkov glede artikulacije, mesta naglasa, še posebej stavčnofonetičnih prvin (npr. intonacije) pa ne podaja oz. so zelo pogoste besedne zveze »naravna melodija« ipd. Če zastavimo samo nekaj provokativnih vprašanj v razmislek in ne absolutno trditev: Kaj je naravno? Ali je to mišljeno »organsko«, tj. biološko? Ali ne bi bilo bolje potem uvesti narečij in drugih sociolektov v samo poučevanje? Ali ima opismenjevanje v slovenskem jeziku potem sploh še smisel, ali pa je tudi to omejevanje z neko normo?

3 Stavčnofonetični parametri v slovenščini

Kritični pogled na stavčnofonetične parametre je v članku ob Toporišičevem letu podal že Damjan Huber (2016), v tem članku pa bomo izpostavili genezo in smiselnost Toporišičevih opredelitev v *Slovenski slovnici* (tudi v primerjavi z

nekaterimi tujimi jeziki). Pri Toporišičevi slovnici in glasoslovju v njej moramo poudariti Toporišičevo normativno tendenco, kar se kaže tudi pri obravnavi stavčne fonetike, ki jo obravnava znotraj skladnje. Če primerjamo Toporišičevo slovnico in *Fonetiko in fonologijo* Zdene Palkové (1997: 320–341) namreč ugotovimo, da je način obravnave glasoslovja v tem pravorečnem delu češke fonetike in fonologije (9.0 Ortoepie) zelo podobno shematiziran kot Toporišičeva *Fonetika besedila v Slovenski slovnici* (1991: 437–461). In kot smo ugotavljali že v nekaterih drugih člankih (predvsem Tivadar 2012), je celotno Toporišičevo glasoslovje usmerjeno v iskanje, utemeljevanje tiste prave (naravne) govorjene slovenščine, ki bo živa, neokostenela (po Vodušku občevalni, po Toporišiču pa splošni pogovorni jezik) in ima svojo podlago v govoru Ljubljane in okolice, torej narodnem središču. Pri tem Toporišič v bistvu sledi Vodušku (Vodušek 1958, Toporišič 1991: 11–12). Toda zborni jezik je tudi po Toporišiču (1991: 11) primarno pisni. In prav s stališča normativnosti in želje po pravilih in učenju pravega, knjižnega, jezika moramo obravnavati *Slovensko slovnico*, ki bi morala v bistvu nositi naslov *Slovnica slovenskega knjižnega jezika*,³ oblikovano na osnovi učbenikov *Slovenski knjižni jezik 1–4*.⁴

3.1 Pisna podlaga Toporišičeve besedilne fonetike

Slovenski jezik je bil torej zaradi svoje usmerjenosti h knjižnemu načeloma usmerjen v raziskave pisnega jezika (Tivadar 2012), in zato so tudi besedilnofonetične prvine bile raziskovane, če smo malo strožji, kot neke vrste preslikava pisnega jezika:

Predvsem brana besedila se pojavljajo tudi v *Slovenski slovnici* (1976–2000), kar je glede na omejeno možnost pridobivanja posnetkov (in govorcev) v 70-ih letih 20. stoletja do neke mere razumljivo, manj pa je razumljiva izbira npr. samo literarnih del (torej *posnetek pisnega jezika*) za analizo stavčnofonetičnih značilnosti besedila (Toporišič 2000: 533–551). (Tivadar 2008: 127; prim. tudi Huber 2016.)

3.2 Besedilnofonetični parametri po Toporišiču

Besedilnofonetične parametre lahko opredelimo z ločili (premori in intonacija – »ob vejici gremo načeloma z glasom gor, ob piki pa navzdol«, pri čemer ločilo ne pomeni nujno tudi premora oz. posebnega tonskega poteka; Toporišič 1965: 77) oz. dodatno označimo s puščicami (padajoča oz. rastoča polkadenca, antikadenca, kadenca), prav tako lahko vizualno poudarimo glasnejše, tj. poudarjene besede, npr.

³ Če stopimo še korak naprej, lahko dodatno izpostavimo tudi pisnost knjižnega jezika, kateremu je večji del slovenskega jezikoslovja raziskovalno zavezan še danes. Odsotnost zavedanja pomena in fonetično-fonoloških značilnosti govorjenega jezika pa pogosto vodi tudi v bolj subjektivno raziskovanje in dojemanje slovenščine.

⁴ Tovrstna tendenca enačenja pravega oz. »pravega« knjižnega jezika, utemeljenega na osnovi govorcev osrednje Slovenije (tj. v bistvu Toporišičev splošni pogovorni jezik), s slovenščino se v veliki meri predvsem v mednarodnem prostoru pojavlja tudi v sodobnosti (gl. Jurgec 2011).

z velikimi črkami – NAšo barako je zamedlo; ali pa razprto – *Naša Marjeta* ...).⁵ Ostale parametre moramo predstaviti opisno: počasen govor (hitrost), žameten glas (barva glasu – timbre, hrv. timbar), govori z visokim, »mladim« oz. otroškim glasom (visok register).

Toporišič je prvi začel razpravljati o stavčni fonetiki kot samostojnem delu opisa slovenskega jezika (poglavje *Fonetika besedila*, 1991: 439–461, v kasnejši izdaji pa *Besedilna fonetika*, 2000: 533–554); omembe predvsem poudarkov in intonacije na drugih mestih v slovnici in sicer pa so bile bolj ali manj sporadične v funkciji smiselnosti branja pisnega besedila za fonetične analize (gl. Huber 2016). Čeprav je Toporišič, kot smo že zgoraj zapisali, stavčno fonetiko in slovnico nasploh utemeljeval na osnovi zapisanih besedil, moramo poudariti njegovo zavedanje pomena raziskovanja in opisovanja govornega jezika. Slovenski slovnici strukturni opis se namreč začne s poglavjem *Glasoslovje* (Toporišič 1976–), kar je posledica klasične strukturalistične zgradbe jezika od Trubeckojza in Jakobsona naprej, ki se začne z glasom oz. razmerjem med glasom in črko ter fonemom. In prav razmerje do pisnega jezika je Toporišič izpostavil že v *Slovenskem knjižnem jeziku 1* (SKJ 1), kjer v uvodu izpostavi govor, predvsem pa pravopis: »Slovenski knjižni jezik /tudi naslov knjige/ te bo doobra naučil našo besedo tudi pravilno pisati (pravopis) /.../« (1965: 5). Normi, predvsem pisni, posveti potem prva poglavja v tej knjigi (SKJ 1), pri 5. poglavju *Sintaksa stavka* pa npr. ne govori o stavčni fonetiki, ampak samo o stavčni strukturi, torej o pisnem jeziku. Toda že v poglavju pri ločilih sicer znotraj 6. poglavja *Pravopis* izpostavi neenakost pisnega in govornega jezika, ko poudari, da ni vsak premor ločilo in ni vsako ločilo premor, doda pa tudi dodatne vaje za ugotavljanje premorov oz. tonskih potekov (Toporišič 1965: 77–78). V 7. poglavju *Glasoslovje* stavčni fonetiki nameni samo krajše podpoglavje o stavčnem naglasu ali poudarku, ki je »velikega pomena za lepo in pravilno govorjenje« (Toporišič 1965: 142). Izpostavi možnost poudarjanja npr. nenaglašanih samoglasnikov, predvsem pa poudarek premakne na področje stavčne fonetike, kar je zelo pomembno za razvoj terminologije. Naglas opredeljuje kot del besede, kar dosledno uporabi pri oblikoslovnih poglavjih tako v knjigah *Slovenski knjižni jezik 1–4*, kot tudi v *Slovenski slovnici* (1976–), kjer posebno pozornost namenja tonemskemu naglasu. Razmerje med naglasom in poudarkom je bilo pri Toporišiču bistveno, kar najbolje izpostavi Toporišičeva ponazoritev poudarjene izgovarjave stavka *Naša Marjeta pojde na izlet*:

Naša in pojde imata pri mirnem pripovedovanju v primeri z *Marjeta* in *na izlet* oslabljen naglas. Stavčnega poudarka tu /pri mirnem pripovedovanju/ ni, težišče tega stavka je v njegovem drugem delu: gotovo se je govorilo, da Marjeta pojde in nekdo je rekel, da *na izlet* /členitev po aktualnosti/. Ko bi hoteli katero od besed povzdigniti nad druge – poudariti ali stavčno naglasiti – bi si tako močno naglašena beseda pridobila najpomembnejši naglasni položaj v celem stavku. Če bi kdo poudaril *Naša Marjeta pojde na izlet*, bi s tem povedal, da ne čigava druga /.../. (Toporišič 1965: 142.)

⁵ V slovnici še doda polkrepko in oznako z velikimi črkami (Toporišič 1991: 448).

Iz zapisanega je mogoče jasno razbrati, da Toporišič že leta 1965 ločuje med poudarkom (v stavku oz. besedilu) in naglasom (v besedi), kar je terminološko ustaljeno še danes.

Toporišič v *Slovenskem knjižnem jeziku 4* (1979: 189) potem natančneje loči parametre stavčne fonetike, in sicer na:

1. strnjenost oz. razčlenjenost slušnega gradiva (stavčna členitev ali segmentacija s premori),
2. njegova jakostna izoblikovanost (stavčno poudarjanje),
3. tonska podoba (stavčna intonacija) in
4. njena tonska višina (register) ter
5. trajanje različnih slušnih enot (hitrost ali trajanje).

Pri tem Toporišič izpusti bolj parafonetični in zelo individualizirani besedilnodonetični parameter – barvo glasu, ki pa jo navaja v *Slovenski slovnici* (1991: 438, tipična obarvanost glasovja, leta 2000: 534, pa še doda termin *barva*).

Toporišič pri vsakem izmed teh parametrov izpostavlja posamezna področja in priznava možnost mnogostranske obravnave. Segmentacijo na primer razume tako kot členjenje s premori kot različnost tonških potekov, pa tudi zmožnost ustreznega prilagajanja hitrosti in jakosti posameznih delov sporočila (1979: 189). Nato se pri razlagi pri tem parametru omeji na členitev s premori, tj. segmentacijo v ožjem smislu, kar nadgradi v *Slovenski slovnici* (1976–), kjer v posameznih podpoglavjih predstavi samo ožji smisel stavčnofonetičnih parametrov (1991: 438–461) – npr. segmentacija se v *Slovnici* izrazito veže na premore. V *Slovenski slovnici* so analizirana brana besedila (še posebej za členitev s premori in intonacijo), in sicer Cankarjeva črtica *Ob grahu*, kar je bralo več (7) izgovarjalcev oz. bralcev,⁶ opravljena je bila tudi akustična analiza (1991: 439–461, 2000: 533–554).

3.2.1 Členitev s premori

Toporišič je v slovensko jezikoslovje uvedel termin premor, ki ga je prvič obravnaval v *Slovenskem knjižnem jeziku 1* (1965), kjer pri ločilih poudari, da »vseh premorov, ki jih delamo v govoru, v zapisu ne označujemo z ločili. Večkrat uporabljamo ločila tudi na mestih, kjer v govoru ni nikakršnega premora ali tipičnega poteka tona, sploh nikakršne členitve« (1965: 77).

⁶ Natančne opredelitve govorcev Toporišič na žalost ne navede, glede na njegovo usmeritev in težnjo po kakovostnih posnetkih za analizo, kar je tudi sam izpostavljal, lahko predvidevamo, da so brali knjižnojezikovno izobraženi govorniki pod Toporišičevim nadzorstvom.

V nadaljevanju v skladu s pedagoškim namenom tega učbenika navede najprej primere ločil, ki se ujemajo s premori (ali tipičnim tonskim potekom): »Kar je dobro, se samo hvali. – Tone je prinesel iz trgovine vsega: moke, sladkorja, olja, 10 kg čokolade, nekaj ruskega čaja – celo na papriko ni pozabil.« (1965: 77.)

V *Slovenskem knjižnem jeziku 4* (1979) besedilno fonetiko obravnava na preprostih in zelo sistemskih primerih; premore ponazarja na zelo knjižnih primerih: *Naše krvodajalstvo // se je v létih po osvoboditvi // močno razmahnilo*. Členitev s premori, ki jo Toporišič v osnovi, kot pravi »na splošno«, veže na ločila (piko, klicaj, vprašaj, podpičje, dvopičje, tri pike, pomišljaj, »pa tudi vejico«), v tem primeru razlaga tudi kot členitev »iz ritmičnih razlogov, da je izgovorjeno lažje in preglednejše«, priznava pa, da je »/v/ hitrem govoru /.../ mogoče zatreti vse premore«. To pa naj bi bilo vezano predvsem na čustveno prizadetost zlasti pri igralcih, »sem ter tja pa tudi v drugih okoliščinah« (vse Toporišič 1979: 190). Tukaj je izrazita usmeritev obravnave premorov kot glasoslovno stilističnih elementov, pri čemer dopušča različne možnosti glede na besedilno vrsto. Ob tem doda normativno jasno in zelo pomembno navodilo, da je »/l/epa odlika govorne besede /.../ njena jasna razčlenjenost s premori« (1979: 191).

V *Slovenski slovnici* Toporišič bolj analitično in s konkretnimi podatki na osnovi »strnjenosti oz. razčlenjenosti besedila s premori« določi tipična mesta in tudi dolžine premorov (1991: 438–445), in sicer:⁷ 1. konec vprašalne povedi – 800–860 milisekund (Toporišič meri v stotinkah sekunde), kar je zelo dolg premor glede na povprečno trajanje samoglasnikov kot najdaljših segmentnih enot (prim. podatke za trajanje nepoudarjenih naglašanih samoglasnikov v Tivadar 2010; od 130 ms za naglašeni /a/ in do okrog 50 ms za naglašeni polglasnik;), 2. konec pripovedne povedi – 700 milisekund, 3. konec vzklične povedi, konec avtorskega napovednega stavka pred dobesednim navedkom in konec povedi, ki bi se lahko nadaljevala – 580–640 milisekund, 4. konec daljšega dela zložene povedi; konec vprašalnega stavka v premem govoru istega govorečega – 470–530 milisekund; 5. meja vrinjenega stavka – 420 milisekund; 6. premor ob menjavanju skladijskega vzorca; konec vzklične povedi v besedilu iste osebe; premor pred *zato*, pred pristavkom – 230–350 milisekund; 7. premor med sestavinami stavčnega priredja (razen pred veznikom *in, ter*); premor pred podrednim stavkom (vezniki *tako da, zato da*); premor za zamolkom – 180–240 milisekund; 8. premor pred *in, ter* – 120 milisekund; 9. premor pred navadnim podrednim veznikom, za podrednim stavkom; premor v leksikaliziranih prirednih zvezah (npr. *sem pa tja*) – 30–70 milisekund.

Toporišič opozarja tudi na odsotnost členjenja s premori zaradi ritmičnosti pri svojem analiziranem gradivu, saj naj bi ritmičnost pisatelj že sam označil s

⁷ Kategorije navajamo v celoti, saj kažejo na shematičnost Toporišičeve analize premorov in vezanost na pisno predlogo; poudarja, da »kjer v normalnem govoru delamo premore, v pisavi stavimo ločila« (Toporišič 1991: 444). Toporišič meri premore v stotinkah sekunde, kar je posledica slabših merskih naprav ter neračunalniške analize v Toporišičevem času. Premori pa so glede na trajanje samoglasnikov v sodobnem jeziku zelo dolgi, kar je posledica igralske interpretacije branih besedil.

posebno interpunkcijo, torej ločili (Toporišič 1991: 443). Poleg izpostavljene izrazite navezave na pisno predlogo Toporišič retorično opisuje posamezne govorne situacije in besedilne tipe, ki vplivajo na govorno interpretacijo. Pri tem se ozre tudi na nepripravljeno govorjenje, kjer se »premori delajo tudi na mestih, ko ne vemo več naprej ali ko začeti stavek /vsebinsko/ preokrenemo v drugo smer ipd. (prim. posnete primere 20, 51, 52)«, kar je pri teh treh primerih označeno z ločili, in sicer s pomišljajem, tropičjem in vejico. Toporišič predvideva več premorov pri razburjenosti in netekočem branju, »čisto posebni pa so premori pri jecljanju« (vse Toporišič 1991: 443).

V Toporišičevi slovnici je znanstvena obravnava izrazito vezana na idealne, vnaprej predvidene strukture in govorne situacije, ki pa jih je predvsem sistematično popisoval ter shematiziral od Slovenskega knjižnega jezika 1 do Slovenske slovnice.

Huber zato dvomi in s sodobnimi raziskavami zavrača naslednjo Toporišičevo trditev (2016: 30): »Tudi v slovesnem govoru se dela več premorov kakor običajno, tako rekoč vsako naglašeno besedo lahko osamimo s premori. Sicer delamo radi premor [*npr. pri napovedovanju*; ta del je pri Huberju izpuščen] pred tistim delom povedi, ki ga hočemo posebej poudariti [*to v pisavi dostikrat nakažemo s pomišljajem*; tudi ta del je pri Huberju izpuščen]« (SS 1976: 443, SS 2000: 538⁸), kar pa se v novejših raziskavah (spontanega) govora ni potrdilo (Huber 2013: 427–432). Vendar ti Toporišičevi primeri oz. bolje rečeno napotki (klasični, bolj gledališko-napovedovalski), ki jih v monografiji *Toporišičeva obdobja* problematizira Huber, in nebrane medijske kontaktne oddaje, ki so danes najbolj raziskovane, tako vsebinsko kot funkcionalno niso primerljivi. Namen sodobnih medijskih besedil je pritegnitev gledalcev tudi s hitrostjo in poudarki ter predvsem glasnostjo. Huber v oklepaju jasno izpostavi, da gre v njegovem primeru za spontani govor, za razliko od Toporišičevih branih besedil. Toda vseeno ne moremo delati zaključkov, da v sodobnem govoru ne naredimo premora, preden bi želeli nekaj izpostaviti, kar je pred več kot 40 leti trdil Toporišič. Še posebej pri klasičnem napovedovanju npr. nagrajencev je tudi danes načeloma prisoten premor v funkciji poudarka imena in priimka nagrajenega (prim. vsakoletno podelitev Borštnikovih ali Prešernovih nagrad). Pomembne stvari sicer ni več obvezno zamejiti s premorom na televiziji, kar pravilno trdi Huber. Toda to ne pomeni, da odsotnost teh poudarjalnih premorov pripomore h kakovostni komunikaciji, tako med gosti kot gledalci, in večjemu razumevanju povedanega. Nerazčlenjenost besedila s premori po vsej verjetnosti celo otežuje razumljivost televizijskih besedil, kar se »rešuje« s podnapisi ob sliki govorca (o slepih in slabovidnih ter njihovem spremljanju govornih medijev bo treba razmišljati v prihodnje). V zagovor Toporišiču moramo izpostaviti, da je poudaril slovesni govor in (v oklepaju) npr. pri napovedovanju. Vendar pa je v delu,

⁸ Pri tem moramo izpostaviti, da je Toporišič v novi izdaji 2000 besedne zveze v *slovesnem govoru in pri napovedovanju* pisal razširjeno, ker se premori v poudarjalni vlogi dejansko pojavljajo v teh besedilnih tipih.

ko je razpravljal o nepripravljenem govorjenju (1991: 443, 2000: 538), preskočil na izrazito pripravljen in slovesen govor, kar oteži razumevanje razlage premorov v *Slovenski slovnici*.⁹

Premori, v predhodni slovnici je uporabljen termin »odmori« (Kolarič-Bajec-Rupel 1964: 44),¹⁰ so sicer v normativnem, obligatornem smislu povezani z zapletenejšimi besedili, tudi slovesnostjo, in Toporišiču lahko pri obravnavi premorov očitamo samo preozko obravnavo na branih besedilih in slabšo sledljivost besedil ter govorcev. Toda to je bil čas, ko se je slovenski govor v javnosti šele zares utrjeval in je bil vezan predvsem na šolo in gledališče, kar je pomenilo tudi bolj lektorski pristop h govoru (Tivadar-Vrtačnik 2013). Današnji medijski prostor pa je podrejen predvsem hitrosti (Tivadar 2017) in slikovnemu, tj. tudi (pod/nad)pisnemu, sporočanju (Tivadar 2016), zato je premorov čedalje manj. Ali to pomeni tudi kakovostno razumevanje besedil, pa je raziskovalno vprašanje oz. hipoteza, ki jo bomo morali potrditi oz. zavrniti v prihodnosti.

3.2.2 Poudarek – razmerje med besedo in stavkom oz. besedilom

V poudarjanju (oz. logičnem naglaševanju sploh) se dela veliko napak, celo na odru in pred mikrofonom; zato ni vse zlato, kar dobimo od tam. Kdor za jakostno razčlenjevanje nima naravnega čuta, si ga lahko pridobi le s pravili, kot smo jih obravnavali tu; kdor ta čut ima, si ga s temi pravili uspešno utrjuje. (Toporišič 1991: 449.)

Poudarek (v češkem jezikoslovju je v rabi termin stavčni naglas, Palková 1997: 39, 157, 164–168) je bil v preteklosti problematičen predvsem s terminološkega vidika, saj je bil pred Toporišičevim glasoslovjem opredeljen v artikulacijsko-akustičnem in ne funkcijskem smislu. Pred tem je znana tudi delitev na besedni poudarek (naglas) in smiselni poudarek ter melodijo – poleg tega, da »se zven okrepi«, se »po navadi tudi zviša«: »Poudarjanje uravnava prepona. Kadar je treba v govoru kaj poudariti, tedaj prepona močneje požene zrak iz pljuč /.../« (Kolarič-Bajec-Rupel 1964: 27). Naglasa oz. »besednega poudarka« načeloma naj ne bi označevali, samo v izjemnih primerih pri besedah, kjer bi lahko prišlo do nerazumljivosti in težjega branja (Kolarič-Bajec-Rupel 1964: 43–44). Ta terminološka opredelitev – besedni in smiselni poudarek z melodijo – je veljala vse do SP 1962, kjer so naglašeni samoglasniki dosledno

⁹ Čeprav smo Toporišičevo slovnico v bistvu opredelili kot shematično, pravzaprav pedagoško-normativno slovnico, moramo izpostaviti, da gre za izrazito zapleteno in s (pogosto celo na novo uvedenimi) termini prepleteno besedilo, ki ga lahko razume jezikoslovno izobražen bralec, pa še ta s pomočjo *Enciklopedije slovenskega jezika* (1992).

¹⁰ V novejšem času se pojavlja tudi v jezikoslovju izraz *pavza* za premor (Huber 2013). Na osnovi rabe, ki je zapisana v slovenskih kodifikacijskih priročnikih (gl. <www.fran.si>), ugotovimo, da je pavza vezana predvsem na glasbo (muz. oz. glasb. pavza celinka, gl. SSKJ in SP 2001), gledališče (dramaturška pavza – *Slovenski gledališki slovar*) oz. na praktično pogovorne primere, ki imajo sopomenko v besedi odmor (podaljšati pavzo – *odmor*). Zaradi natančnosti in tudi terminološke slovenistične jezikoslovne tradicije bi bilo smiselno dosledno uporabljati termin premor, saj omenjeni slovarji tudi navajajo slovensko ustreznico premor, je pa ne zapovedujejo. Pleteršnikov slovar omenja sopomenki prenehljaj in oddih ob nemški izvorni besedi die Pause (več na <www.fran.si>).

poimenovani kot poudarjeni, nenaglašeni pa kot nepoudarjeni (SP 1962: 14–19).¹¹ Sicer moramo izpostaviti, da je že Breznik-Ramovšev pravopis imel uveljavljene izraze naglasna znamenja, naglašenost in naglašeni zlogi (Breznik-Ramovš 1938: 23–24). Terminološko zmedo potem razreši Toporišič, ki upošteva in natančno opisuje tvorbo glasov (v SKJ 1 še ne govori o fonemih, ampak o glasovih; Toporišič 1965: 113) in že v SKJ 1 dosledno uporablja izraz naglašeni samoglasniki, naglašeni i, nenaglašeni samoglasniki, kratki naglašeni samoglasniki ipd. Tudi pri obravnavi oblikoslovnih kategorij je pri vsaki sklanjatvi posebno podpoglavje namenjeno tudi naglasu (Toporišič 1965: 111–195). V podpoglavju *Naglaševanje v besedi in stavku* (Toporišič 1965: 139–142) pa jasno terminološko razloči besedni naglas od stavčnega naglasa – naglas razloži kot »poudarjen del glasovnega gradiva«, naglašen pa pomeni »jasneje, razločneje izgovorjen v primeri s čim drugim«. Naglašene samoglasnike od nenaglašanih loči »jačina, moč glasovnega gradiva«. Pri besednem naglasu potem natančno loči ekspiratorni ali jačinski in intonacijski ali tonemski način naglaševanja. Posebej opredeli tudi klitike, ki jih postavi v stavek, s čimer začne razlago stavčnega naglasa ali poudarka, ki ga ponazori na konkretnih primerih, ko poudarjene besede piše razprto, npr. Naša Marjeta pojde »*na izlet*, potem ne v *šolo*« (1965: 142).

To terminološko razlikovanje je Toporišič prenesel tudi v svojo slovnico (1976–), kjer poudarek opredeli kot jakostno izrazitost besed, najprej pa spet izpostavi naslonke (1991: 445). Jakostno izrazitost loči na 4 stopnje (1991: 446–449): 1. nenaglašenost (načeloma naslonke oz. klitike), 2. oslABLJENO naglašenost, 3. neoslABLJENO ali normalno naglašenost, 4. poudarjeno naglašenost (poudarjenost).

Za ponazoritev Toporišič uporabi poknjizen verz iz pesmi Mateja Bora *Našo barako zamelo je* (*Pesmi partizanov*, Ljubljana, 1974), in sicer: *Našo barako je zamedlo*. Ponazoritveno sicer zanimiv primer, ki pa je umeten in poknjizen, kar nam o živem jeziku ne pove kaj dosti. Zato so sodobne raziskave nujne (Huber 2016), morale pa bodo upoštevati Toporišičevo shematsko obravnavo besedilne fonetike. Toporišič se je tudi zavedal vezanosti poudarka na sobesedilo, kar sicer lahko ustvarimo tudi s posebnim besednim redom. Zagovarja pa jakostno poudarjanje in natančno označevanje, da bi govorniki ne delali napak (1991: 449), kar spet dokazuje normativno oz. knjižno tendenco Toporišičeve slovnice.

Poudarek je kot vse fonetične prvine vezan na govor, pri besedilni fonetiki pa še posebej na sobesedilo in govorni položaj, zato poudarek ni le beseda, izgovorjena z večjo izdišno močjo, ampak je vezana na tonski potek oz. melodijo in tudi premore. Toporišič pa ne izpostavlja glasnosti in poudarjanja celotnega besedila, torej tipično

¹¹ Avtorji slovnice so tudi člani uredniškega odbora pravopisa iz leta 1962.

jakost in poudarjenost celotnih besedil oz. večjega dela besedil, kot je npr. prisotna pri športnih komentarjih.¹²

3.2.3 Ritem govora oz. jezika in hitrost govora

V jezikoslovnem smislu se na Slovenskem o terminu ritem in njegovem pomenu ne govori oz. se ga povezuje samo z umetniškim jezikom (Toporišič 1992: 256–257).¹³ Ritem, ki je enakomerno ponavljanje določenega dejanja, lahko povežemo z enakomernim bitjem srca in enakomernim dihanjem, kar je osnova človeškega življenja in bivanja. Glede na ontološko vsebino govora, ki človeka določa, moramo torej tudi v tem osnovnem človekovem delovanju – govoru – upoštevati ritem. Ritem v povezavi z glasbo oz. plesom in z dodatnim terminom takt nam ponuja aktualni opis v SSKJ in tudi v dopolnjenem SSKJ² (ritem sambe, polke, valčka ...). Toporišič ritma kot posebnega besedilnofonetičnega parametra ne omenja, omenja le ritmičnost, na katero naj bi pisatelj vplival z interpunkcijo (Toporišič 1991: 443). Glede na to, da je Toporišič pri stavčnofonetični analizi v slovnici obravnaval literarno besedilo, je pravzaprav nerazumljivo, da ni posebej izpostavil termina ritem, še posebej v povezavi s hitrostjo. Ritem je poleg urejenega menjavanja naglašanih in nenaglašanih zlogov (metruma) v poeziji tesno povezan prav s hitrostjo, kar zasledimo tako pri opisih glasbe (muz.) kot pri opisu življenja tudi v splošni jezikovni rabi (gl. geslo ritem v SSKJ na <www.fran.si>: »deklamacija je prešla v hitrejši ritem« in še bolj pri dodatni razlagi 1. pomena, »hitrost poteka, dogajanja česa: ritem dela, rasti, razvoja / živahen južnjaški ritem mesta«).

Češka fonetičarka Zdena Palková analizira ritem govora v smislu metrične strukture, seveda tudi, ne pa samo, v povezavi s poezijo (1997: 285–287). Ritem opredeljuje kot periodičnost, ponavljanje določenih shem; pri poslušalcu vtis ponavljanja in podobnosti povzročajo predvsem zvočne (trajanje, dinamične/jakostne in intonacijske spremembe, razporeditev glasov ipd.), pa tudi jezikovne prvine (ponavljanje enakih slovničnih struktur ipd.). Kot najmanjšo zvočno enoto ritma opredeli naglasni takt, ki je sestavljen iz naglašene in/ali nenaglašene zloga, seveda pa imajo jeziki različen ritmični princip. Češčino Palková opredeljuje kot jezik, ki ima zložni ritmični princip, pri katerem je za občutek podobnosti bistveno število zlogov v enoti, tj. taktu. Palková tudi loči med naglasnim taktom v jezikoslovnem smislu in

¹² Razlika med »normalno« jakostjo (predvsem branega) besedila in bistveno glasnejšim govorom komentatorjev pri športnih prenosih, ki je povezana tudi z višjo intonacijo, je najboljše slišna na zgoščenki *Kapo dol!* (povezovalec Aleš Smrekar), kjer so zbrani komentarji in izjave novinarjev ter drugih govorcev ob uvrstitvi nogometne reprezentance na svetovno prvenstvo 2002 (Radio Slovenija 2002). Komentatorji so še posebej ob zadetkih bistveno dvignili glas in povečali jakost, pogosto pa je prisotna tudi hripavost (barva glasu) kot posledica pretirane obremenitve glasilk. Tako pretiravanje v fonetičnem smislu (visoka in načeloma rastoča intonacija in glasno govorjenje voditeljev) je posledica sodobnega načina medijskega izražanja, kjer je bistvena prepoznavnost, torej kri in solze, ne pa toliko vsebina, informacija, pa čeprav so to informativne oddaje (več tudi v Tivadar 2016).

¹³ Pri tem moramo izpostaviti Pirjevčeve opredelitve ritma tudi v (Cankarjevi) prozi (Pirjavec 1964: 255–284).

(metrično) stopico v verzološkem smislu (1997: 286), česar v slovenskem jezikoslovju (in tudi literaturi) načeloma (še) ne poznamo.¹⁴ V *Enciklopediji slovenskega jezika* Toporišič pravi, da je ritem »po določenem načrtu (t. i. metričnem vzorcu) razporejeno menjavanje dveh znakov, večinoma naglašanih zlogov z nenaglašeni v stopicah iste vrstice, v širšem smislu pa tudi skladanje večjih enot v obsežnejših povedih proznega besedila« (geslo ritem v *Enciklopediji slovenskega jezika*, 1992: 256).

Ritem govora kot posebno podpoglavje opredeljuje v svoji diplomski nalogi Natalija Sinkovič, ki navaja več avtorjev (Zidar 1996: 162, Marc in Torkar Papež 2006: 37), ki pa ritma govora ne analizirajo natančno, ampak le kot stilistično posebnost oz. čustveno pogojeno členjenost govora (sekanje v čustveno razburjenem stanju in dolgo, mirno, vezano govorjenje v umirjenem stanju; Zidar 1996: 162). Omenjen pa je tudi logopedski vidik, ki ritem govora opredeljuje s stališča lažje artikulacije,¹⁵ saj je zaradi govorne gospodarnosti priporočljivo med poudarjene vrtniti nepoudarjene zloge, »s čimer nastane ritem v govoru« (Omerza 1970: 119). Natalija Sinkovič (2010: 18–19) kot dolgoletna radijska napovedovalka, novinarka in učiteljica govora ritem govora izpostavlja kot nujni del govora v normativnem smislu – zavezanost kakovostnemu vnaprej pripravljenemu govoru. In predvsem za napovedovalski govor, ki je značilen po barvi glasu in načeloma mora biti prijeten, radiofonski, velja, da ima tudi značilen ritem; pri radijskem govoru bi lahko govorili o posebnem ritmu, t. i. proznem ritmu.

V sodobnih medijskih analizah je vprašanje ritmičnosti tesno vezano predvsem s terminom hitrost govora v makroprozodičnih analizah (Scuteri 2017). Ritem kot enega osnovnih stavčnofonetičnih kriterijev je zato treba izpostaviti kot poseben parameter¹⁶ in vključiti v raziskovanje stavčne fonetike predvsem pri obravnavi hitrosti (Tivadar 2017) in poudarka (Huber 2016).

Hitrost govora je v Toporišičevi slovnici načeloma opredeljena le s stališča normalnosti, (pre)hitrosti in (pre)počasnosti, kar je v skladu z normativno strukturalnim opisom v 2. polovici 20. stoletja, ko se je slovenski jezik, še posebej knjižni, šele moral utrjevati. Konkretnih meritev hitrosti v *Slovenski slovnici* (1976–) sploh ni bilo, šele kasneje se je potem začelo govoriti tudi o kvantitativnem merjenju hitrosti v zl/s (tudi besed/min; Huber 2013, Tivadar 2009, 2017, Žavbi 2013, Sinkovič 2010). Razlog za nekonkretno in neštevilčno merjeno raziskovanje hitrosti je precejšnja

¹⁴ Zakaj Toporišič ni izpostavil ritma v odnosu do metruma? Odgovor, ki je verjetno najbližje resnici, je Toporišičeva usmeritev v jezikoslovje in ostra delitev med jezikom in literaturo kot zelo ločenima raziskovalnima področjema, kar se je vzpostavljalo še posebej z univerzitetnim študijem slovenistike in je aktualno še danes (pregled študijskih programov 2 največjih slovenskih slovenistik ponudi jasen odgovor, več gl. <www.slov.si> in <http://www.ff.um.si/static/predstavitev/content/03_filozofska/05_oddelki/09_sljez_knj_program.html>; dostop 19. 6. 2018).

¹⁵ Pri tem moramo poudariti, da je na logopedsko-foniatričnem področju termin ritem zelo uveljavljen, saj so poseben tip govornih motenj motnje govornega ritma, najbolj znana je jecljanje, ang. *stuttering* (Hočevar-Boltežar 2010: 183–182, Omerza 1970).

¹⁶ Ritem kot termin vključuje glasnost (jakostno izrazite zloge, pa tudi dele govora), hitrost in poudarek (smiselno poudarjanje besed, ki je načeloma vezano na naglašene besede, izjemoma pa tudi na nenaglašene besede: Poglej NA mizo in NE POD mizo.), ki se seveda medsebojno dopolnjujejo, izmenjujejo ter tako ustvarjajo ritem.

individualna pogojenost in nenadzorovanje hitrosti govora – vsak govorec naj bi govoril s sebi lastno hitrostjo govora, zaradi razumljivosti načeloma ne prehitro (več v Tivadar 2017). Hitrost medijskega govora je sicer po posameznih medijskih hišah (najpomembnejši standardizator je nacionalni radio s svojo 90-letno zgodovino in več kot 50-letno tradicijo učenja govorjene izreke, začetnica Ana Mlakar) standardizirana in umerjena med 5 in 6 zl/s (Tivadar 2009). Za slovenski medijski in tudi širši javni prostor je značilen sorazmerno umirjen govor med 4,5 in 6,5 zl/s, prav tako je načeloma pravorečno zapovedan tekoč govor brez pretiranih mašil (Šeruga Prek-Antončič 2003, Dolgan 1996).¹⁷ Fluentnost (tekočnost govora) in standardizirani hitrosti govora (Hg oz. Rs, »speech rate«) ter artikulacije (Ha oz. Ra, »articulation rate«),¹⁸ ki sta v medijskih besedil pogosto enaki (Tivadar 2017)), pa so v slovenskem javnem prostoru priporočljive, v sodobnih medijih celo zapovedane.¹⁹

3.2.4 Stavčna intonacija in melodija govora

Kot je razvidno iz aktualnih jeziko(slov)nih opisov v priročnikih (poleg slovarjev, SP 2001, SSKJ in SSKJ2, *Gledališki terminološki slovar*, dostopnih na Franu, še Toporišičeva *Enciklopedija slovenskega jezika* (1992: 61, 103)), je melodija govora načeloma navedena kot zastarela sopomenka intonacije. Z izrazom melodija Bajec-Kolarič-Rupel (1964: 30–31) izražajo spremembo tona in jo tesno povezujejo z intonacijo. Opozorijo, da ta melodični del še ni bil natančno raziskan, poenostavljeno pa razložijo, »da ob nezaključeni misli ostane glas v višini, npr. ob odmorih sredi stavka pa tudi pri vprašanjih, ki nimajo druge vprašalnice; ob zaključeni misli pa z glasom pademo, npr. ob koncu povednega stavka« (Bajec-Kolarič-Rupel 1964: 31). Toporišič to nadgradi s sodobnejšo terminologijo in sistematično razčlenjenimi posameznimi deli intonacije, ki jih ponazori s kratkimi stavki (poleg že omenjenega »Našo barako je zamedlo« še »Janez je odšel«, »Včeraj zvečer je deževalo«, »Rekla je s spremenjenim, globljim glasom«; nabor stavkov potem razširi pri obravnavi polkadence s 1. odstavkom Cankarjeve črtice *Ob grahu* in pri tipološki razvrstitvi intonacij (2000: 551–552).

Vrste intonacij lahko delimo na 4 dele (več primerov in širša razlaga v Tivadar 2007: 528–529):

končna intonacija

- padajoča/kadencia ↓ (pripovedne povedi in dopolnjevalna oz. t. i. K/Č vprašanja)
- rastoča/antikadencia ↑ (odločevalne vprašalne povedi, vprašalnica Ali oz. A)

¹⁷ Seveda pa je realizacija v medijih različna in lahko zasledimo tudi hitrejše govorce (Tivadar 2017), pa tudi take z več tihimi in predvsem polnimi premori (Huber 2017).

¹⁸ Hitrost izgovora oz. artikulacije je merjena v zl/s, pa tudi v besedah na minuto in je izrazito vezana na posameznega govorca, ne vključuje pa premorov v samem govoru. Celotno besedilo s premori vred namreč opredeljuje hitrost govora, ki je manjša od hitrosti artikulacije, če je premorov več in so daljši (pri televizijskih voditeljih in novinarjih je premorov sorazmerno malo oz. so zapolnjeni s posnetki drugih govorcev (več v Tivadar 2017)).

¹⁹ Prim. vodenje *Odmevov*, 11. 10. 2017, <<http://4d.rtvsllo.si/arhiv/odmevi/174496093>>.

nekončna intonacija

- rastoča polkadenca k (vsak premor, ko se poved še nadaljuje, pogosto v pisavi zaznamovano z vejico ali pomišljajem)
- padajoča polkadenca ∨

Primer:

Gostja: Natákar, ∨ račun, prósim. ↓

Natakar: Izvolite račun. ↓ Vam je bilá pečénka všéc? ↑

Gostja: Já, ∨ odlična je bilá. ↓

Češko jezikoslovje loči med intonacijo in melodijo govora. Termin intonacija pomeni kompleksno kakovost (značilnost) zvoka, ki zajema predvsem ton in poudarek, medtem ko termin melodija (govora) zaznamuje samo tonski potek, tj. »potek osnovnega tona (F_0)« (Palkova 1996: 161). Tovrstno razlikovanje v slovenskem jeziku v tem trenutku ne bi bilo možno, saj je intonacija nadomestila termin melodija in pomeni tipični tonski potek. Danes je termin intonacija v celoti uveljavljen, kar potrjujejo omenjeni aktualni priročniki, vključno z gledališkim slovarjem (gl. opredelitev terminov *intonacija* in *melodija* v slovenskih slovarjih; <www.fran.si>). Melodija govora je širše omenjena samo v foniatričnem smislu, kjer se poleg tona omenja še »spreminjanje glasnosti«, vendar so konkretni primeri potem načeloma omenjeni v smislu dvigovanja oz. padanja glasu (Boltežar Hočevar 2010: 44).

3.2.5 Register in barva glasu

Register oz. glasovni obseg (tonsko območje glasu posameznega govorca, opredeljeno lahko kot pevski glasovi – od basa do soprana; Boltežar Hočevar 2010: 44–45; vsak naj bi zaradi higiene glasu in svojih govoril v svojem naravnem registru) in barva glasu (tipična za vsakega govorca, odvisna od oblikovanosti, odzvočnosti govorne cevi in delovanja celotnih govoril od prepone do ustnic, povezano tudi z načinom artikulacije; prim. Boltežar Hočevar 2010: 44) sta v slovenskem pa tudi mednarodnem jezikoslovju sorazmerno zapostavljena. Omenjata se predvsem v retoričnem smislu prijetnosti barve glasu, npr. pri napovedovalcih (Stankovič-Kišiček 2014) in v foniatrično-logopedskem smislu, kjer je bolezenska sprememba barve glasu (najbolj znana je hripavost) potrebna posebne terapije. Z večjo odprtostjo govorne cevi, ki je posledica vzravnosti telesa, dosežemo večjo sonornost in s tem tudi globlji, pa tudi nižji glas, torej nižji register. Prav tako je posebnost registra (pretirana višina oz. piskajoč glas) pogosto posledica določenih fizioloških sprememb, poškodbe glasilk, kar je pogojeno z napačno rabo govornega aparata – od dihanja, nepravilnega, nepreponskega govorjenja do nesproščenosti ostalih mišic, ki sodelujejo pri govoru (Hočevar Boltežar 2010, Jeličić 2002, 2003). Problem skrbi za glas in ustrezno govorjenje je zelo pomemben predvsem pri t. i. govornih maratoncih, posebej pa moramo paziti tudi na okoliščine, v katerih govorimo (vpliv hrupa, pretirano suh zrak, velika vsebnost prahu ...).

Zelo dosti govorcev se namreč pri vsakdanjem delu sooča s pretiranim hrupom,²⁰ najbolj obremenjeni pa so prav pedagoški delavci in ljudje, ki veliko javno nastopajo (od pevcev, igralcev, turističnih vodičev, duhovnikov do napovedovalcev in politikov idr.). Na srečo sodobne tehnologije omogočajo manjše naprežanje s pomočjo mikrofonov in zvočnikov, vendar ti ne morejo biti vedno uporabljeni (pogosto ne npr. v gledališču). Zato je kakovostna artikulacija, dihanje in govorjenje oz. petje s prepono nujno, za kar tudi na Slovenskem skrbita obe umetniški akademiji, ki se ukvarjata z aktivnim tvorjenjem in oblikovanjem zvoka – gledališka in glasbena akademija (AGRFT in AG), fonetično-govorno znanje pa se v zadnjem času širi tudi na drugih fakultetah (gl. Tivadar 2012, 2015).

Predvsem pa mora pri barvi in registru glasu vsak govorec spoznati svoj lastni »globoki«, tj. preponski glas, ki mora biti predvsem sproščen. Barva in register sta namreč načeloma a priori fiziološko določena – odvisna od vsakega posameznika – edino dihanje ter artikulacija morata biti preponska in sproščena, govorna cev zravnana, kot npr. pri opernem petju (prim. držo telesa Luciana Pavarottija in Erosa Ramazzottija, *Se bastasse una canzone*, vir: <www.youtube.com>).

V prihodnosti bomo morali še bolj povezati logopedsko-foniatrično stroko z neigralskimi in nepevskimi poklici, ki pa so zelo pogosti (od napovedovalcev in drugih profesionalnih javnih govorcev, turističnih vodičev, učiteljev, vzgojiteljev, odvetnikov, trenerjev) in imajo tudi vpliv na mlajše generacije. Zato se pri barvi glasu tudi jezikoslovci ne bomo smeli ustaviti le pri obarvanosti v literarnem, umetniškem smislu in v smislu nenormalnega, negativnega barvanja – v slovnici je izpostavljeno le nosljanje (Toporišič 2000: 554), ampak predvsem v smislu zmožnosti razumljivega (tj. kakovostno artikuliranega) in tudi dolgotrajnega (ter dolgoletnega) govora. Povečevanje hrupa okoli nas (problem govorjenja na mobilne telefone v hrupnih okoljih, npr. ob prometnicah) in podaljšana življenjska ter tudi delovna doba sloveniste silijo v večje povezovanje z logopedsko-foniatričnimi dognanji.

4 Aplikativnost besedilne fonetike in merjenje posameznih parametrov v prihodnosti

V tem članku smo se osredotočili predvsem na prenovitev ter dodatno razlago besedilnofonetičnih parametrov, dodani pa so določeni primeri in rezultati. Kot smo videli pri obravnavi posameznih parametrov, Toporišič teži k jasni in shematični opredelitvi, vendar dopušča različne interpretacije, žal pa poda zelo malo konkretnih podatkov. Zapoveduje pa jasno in kakovostno podajanje sporočila, kar tudi poudari

²⁰ S problemom hrupa smo se intenzivno ukvarjali pri seminarju predmeta *Govorna tehnika* (št. 1. 2017/18, Bon 2017). Raziskave kažejo, da je izpostavljenost hrupu in obremenjenost s čezmerno ravnjo hrupa, tj. 65 dB podnevi in 50 dB ponoči, velik problem (Bilban 2005, Piber 2011: 4). Vsak peti Evropejec je izpostavljen ravnemu hrupu, ki jih znanstveniki označujejo kot nesprejemljive in škodljive za zdravje (Piber 2011: 4). Mnogi so hrupu izpostavljeni tudi v delovnem okolju. Po statistiki, ki jo navaja Bilban (2005), naj bi bilo okoli 20 % zaposlenih izpostavljenih prekomernemu hrupu v delovnem okolju, od teh pa celo 50 % hrupu nad 85 dB.

z izrazi »lepa odlika govornje besede« (1979: 191) in z opozarjanjem na napake, pri čemer spet izpostavi »naravni čut«: pravil pri poudarjanju naj bi se namreč držal, kdor »nima naravnega čuta« (1991: 449). Zato niti ne čudi sodobna marsikdaj pretirana usmeritev, še posebej pri besedilnofonetičnih parametrih, v naraven, tekoč, prijeten govor, kar je v veljavi pri vrednotenju govora predvsem v osnovnih šolah (Petek 2012; prim. tudi Tivadar 2015). Povečati bo treba vlogo govora v osnovno- in srednješolskem izobraževanju in ga ne prepuščati samo zasebnemu (družinskemu) kulturnemu okolju, kar je možno z ustreznim povezovanjem shematske predstavitve in učenja besedilnofonetičnih parametrov, ki jih je opredeljeval Toporišič. Temu bo treba nenehno dodajati konkretne meritve in analize. Poleg okrepitev klasičnih pravorečnih vsebin (od fonemov do naglasa), ki so vsaj načeloma prisotne pri pouku slovenščine in drugih predmetov, moramo torej dodati še načrtnejše učenje besedilnofonetičnih značilnosti slovenščine in izboljšati splošno govor(je)no kulturo vidnih poklicev na Slovenskem, od napovedovalcev do učiteljev.

Vira

Fran. Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. <www.fran.si>. (Dostop 19. 6. 2018.)

Državni izpitni center. Statistični podatki in poročila. <https://www.ric.si/splosna_matura/statisticni_podatki/>, osnovna spletna stran www.ric.si>. (Dostop 19. 6. 2018.)

Literatura

Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, in Rupel, Mirko, 1964: *Slovenska slovnica* (druga, popravljena izdaja). Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Bilban, Marjan, 2005: Hrup kot spremljevalec sodobnega življenja. *Delo in varnost* 50/5. 8–12.

Bitenc, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Bon, Mija, 2017: *Vpliv hrupa na govorjenje – medicinsko-psihološki vidik* (seminarska naloga pri predmetu Govorna tehnika, Oddelek za slovenistiko). FF UL.

Breznik, Anton, in Ramovš, Fran, 1938: *Slovenski pravopis*. (2. neizpremenjena izdaja.) Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.

Dolgan, Marjan, 1996: *Govorno ustvarjanje*. Ljubljana: Rokus. 63–79.

Hočevnar Boltežar, Irena, 2010: *Fiziologija in patologija glasu ter izbrana poglavja iz patologije govora*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Huber, Damjan, 2013: *Poudarek in pavza v standardnem slovenskem govoru (doktorska disertacija)*. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko FF UL.

Huber, Damjan, 2016: Besedilnofonetične vsebine v Toporišičevi slovnici. Kržišnik, Erika, in Hladnik, Miran (ur.): *Toporišičeva obdobja*. Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik). 27–34.

- Huber, Damjan, 2017: Raziskovalna izhodišča besedilnofonetične analize slovenskega medijskega govora (na primeru besednovrstne predvidljivosti poudarkov). *Slavistična revija* 65/2. 281–299.
- Jeličić, Mladen, idr., 2002: Skrb za glas v pedagoških poklicih. *Zbornik referatov simpozija Naših 40 let* (31. maj in 1. junij 2002). Maribor: Center za sluh in govor. 166–171.
- Jeličić, Mladen, idr., 2003: Zdrav glas v pedagoških poklicih – interdisciplinarni program preprečevanja motenj glasu. *Logopedija za vsa življenjska obdobja* (1. slovenski kongres logopedov z mednarodno udeležbo, Bled, 19.–21. 3. 2003). Ljubljana: Zavod za gluhe in naglušne. 174–176.
- Jurgec, Peter, 2011: Slovenščina ima 9 samoglasnikov. *Slavistična revija* 59/3. 243–268.
- Kestnar, Nina, 2015: *Slušna analiza narečne zaznamovanosti javnega govora (na primeru novomeških govorcev)*. Diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za slovenistiko.
- Kišiček, Gabrijela, in Stanković, Davor, 2014: *Retorika i društvo*. Zagreb: Naklada Slap.
- Marc, Darinka, in Torkar Papež, Katarina, 2006: *Kultura govornje in zapisane besede ali retorika za današnjo rabo*. Ljubljana: DZS.
- Omerza, Zdravko, 1970: *Praktična fonetika*. Ljubljana: DZS.
- Palková, Zdena, 1997: *Fonetika a fonologie češtiny: s obecným úvodem do problematiky oboru*. Praha: Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy.
- Pesmi partizanov* (zbirka Naša beseda), 1974. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Petek, Tomaž, 2012: Ozaveščenost o javnem govornem nastopanju – priložnost za profesionalni razvoj učitelja. *Jezik in slovstvo* 57/3–4. 115–129.
- Piber, Katjuša: *Vpliv hrupa na osredotočenost študentov pri pedagoški dejavnosti*. Diplomsko delo. Maribor: Fakulteta za organizacijske vede, 2011.
- Pirjevec, Dušan, 1964: *Ivan Cankar in evropska literatura*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Podbevšek, Katarina, 2006: *Govorna interpretacija literarnih besedil v pedagogiki in umetniški praksi*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- Poznanovič, Mojca idr., 2008: *Učni načrt. Slovenščina. Splošna, klasična, strokovna gimnazija*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport; Zavod RS za šolstvo. <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf>. (Dostop 8. 1. 2015.)
- Poznanovič, Mojca idr., 2011: *Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. <http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf>. (Dostop 8. 1. 2015.)
- Radio Slovenija, 2002: *Kapo dol!* (ur. Dare Milič). Ljubljana: Tiskarna RTV Slovenija.
- Scuteri, Lucia Gaja, 2017: *Razvoj slovenskega televizijskega jezika od osemdesetih let do danes v luči diahrone primerjave vzorčnih dnevnoinformativnih oddaj*. Doktorska disertacija. Koper.
- Sinkovič, Natalija, 2010: *Smernice za kulturo radijskega govora (na primeru Radia Slovenija)*. Diplomsko delo. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Smole, Vera, in Škofic, Jožica, 2011: Karta slovenskih narečij (dopolnjeno po Logar-Rigler 1983). <https://fran.si/204/sla-slovenski-lingvisticni-atlas/datoteke/SLA_Karta-narecij.pdf>. (Dostop 19. 6. 2018.)

Šeruga Prek, Cvetka, in Antončič, Emica, 2003: *Slovenska zborna izreka. Priročnik z vajami za javne govorce*. Knjiga in zvočna zgoščenka. Maribor: Aristej.

Tivadar, Hotimir, 2003: Aktualna vprašanje slovenskega pravorečja. Gajda, Stanisław, in Vidovič-Muha, Ada (ur.): *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; [Ljubljana]: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. 281–299.

Tivadar, Hotimir, 2007: Język słoweński: osnovne fonetične in fonološke značilnosti slovenskega jezika v 21. stoletju. Sawicka, Irena (ur.): *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. 2, Fonetyka, fonologia*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Instytut filologii Polskiej. 505–530.

Tivadar, Hotimir, 2009: *Napovedovalska delavnica*. Ljubljana: Izobraževalno središče RTV Slovenija. 2–4.

Tivadar, Hotimir, 2010: Normativni vidik slovenščine v 3. tisočletju – knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija* 58/1. 105–116.

Tivadar, Hotimir, 2012: Nove usmeritve pri raziskavah govora s pogledom v preteklost. *Slavistična revija* 60/4. 587–601. <http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2012_4_02.pdf>. (Dostop 19. 6. 2018.)

Tivadar, Hotimir, 2015: Vloga pravorečja in njegovo poučevanje v slovenskem osnovno- in srednješolskem izobraževanju. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 161–172, 252.

Tivadar, Hotimir, 2016: Položaj pravorečja in retorike v sodobnem svetu: govorno neznanje in z njim povezana socialna diferenciacija. *Slovenščina danes/Dialogi* 52/7–8. 135–150.

Tivadar, Hotimir, 2017: Speech rate in phonetic-phonological analysis of public speech (using the example of political and media speech). *Journal of Linguistics* 68/1. 37–56.

Tivadar, Hotimir, in Vrtačnik, Martin, 2013: Vloga govora v sodobnem dramskem gledališču. Žele, Andreja (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 451–456.

Toporišič, Jože, 1965: *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1976, 1991 (⁴2000, ⁵2004): *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja Maribor.

Toporišič, Jože, 1979: *Slovenski knjižni jezik 4*. Maribor: Založba Obzorja.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vodušek, Božo, 1958–59: Historična pisava in historična izreka. *Jezik in slovstvo*. 193–200.

Zidar, Tatjana, 1996: *Retorika: moč besed in argumentov*. Ljubljana: Gospodarski vestnik.

Žavbi, Nina, 2013: Analiza odrskega govora – primer Bergerjeve uprizoritve Hlapcev (komentirana izdaja). *Slavistična revija* 31/4. 651–664.